

ISLOM BANK TIZIMI UCHUN SHARTNOMA HUQUQI VA ASOSIY TAMOYILLARI

Akhmadjonov Oybek Xusanovich

Qo'qon Universiteti katta o'qituvchisi

5377577@mail.ru

Abdullaev Akhrorjon Axadjon o'g'li

Qo'qon Universiteti Iqtisodiyot yo'nalishi 3-kurs talabasi

ahrorjon1611@gmail.com

ANNOTATSIYA

Islom bank tizimi olimlar, amaliyotchilar va investorlarning e'tiborini tortdi. Islom bank tizimida vijdonlilik tamoyili islom banklari tashkil etilgan maqsadlarga yetarli darajada xizmat qilmasligi mumkin. Ushbu maqola hozirgi munozarani va bank tizimidagi islom shartnoma huquqining vijdonli tamoyilining amaldagi amaliyotini ko'rib chiqishdan iborat. Tadqiqotda islom huquqining barcha qoidalarini o'zida mujassam etgan nashr etilgan ilmiy maqolalar, Qur'oni Karim va Payg'ambarlik sunnatlaridan olingan ma'lumotlardan foydalaniladi. Bizning xulosalarimizdan islom bank tizimi iqtisodiy jihatdan samaraliroq ekanligi yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Shartnoma huquqi, yaxshi niyat tamoyili, islom banki, Qur'on, moliya, iqtisodiyot, tizimlar.

1.KIRISH

Moliyaviy masalalar uchun rasmiy va norasmiy tizimlar islomning oldingi davrlaridayoq kuzatilgan. Payg'ambar (s.a.v.) davrlarida biznesning tabiati va shartnoma holatiga asoslangan moliyaviy masalalar yoki bitimlar uchun bir nechta qoidalar to'plami mavjud edi. Musharaka investitsiyalar bo'yicha foyda va zararni teng taqsimlashga imkon beruvchi sheriklikka asoslangan tizim edi. Ehtiyojga muhtojlar uchun foizsiz moliyaviy qarzlilar berildi va ularga Qard ala Hasan deb nom berildi. Islomning asosiy ustuni bo'lgan zakot Payg'ambarimiz hayotida ham amalga oshirilgan bo'lib, u boylikdan pul yig'ishga (jamiyatning 2,5 foizini) va jamiyatning eng kambag'al qatlamiga topshirilgan. Shunisi e'tiborga loyiqliki, zakot Islomning majburiy elementi bo'lib, musulmonlar zakot berishlari kerak. Ilk islom davrida zakot tizimining to'g'ri yo'lga qo'yilganligi tufayli, Ijtimoiy-iqtisodiy tizim shunchalik barqaror bo'ldiki, davlat ularga zakot berish uchun muhtoj odamlarni qidirmoqda,

ammo zakot olish mezonlariga javob beradigan kambag'allik darajasidan past bo'lgan birorta ham odam yo'q edi. Payg'ambar alayhissalom davrida ham tovar ayirboshlash tizimi yaxshi rivojlangan bo'lib, barqaror qimmatligi tufayli oltin va kumush ayirboshlash uchun ishlatilgan. Dastlabki paytlarda islom davlatlari ham o'z tangalarini taqdim etishdi va Baytul mal deb nomlanuvchi federal xazina uyini tashkil etishdi.

Islom bank tizimi faqat foizsiz operatsiyalardan ko'ra kengroq axloqiy va axloqiy masalalarni o'z ichiga oladi. Islom bank tizimi an'anaviy bank tizimlariga qaraganda iqtisodiy jihatdan samaraliroq bo'lib, yuqori iqtisodiy adolat va tenglikni ta'minlaydi. Shariatning maqsadi fuqarolik jamiyatida hayot va farovonlik muvozanatini ta'minlashdir. Shuning uchun banklar tomonidan foizlarni har qanday shaklda undirish shariatda taqiqlangan. Demak, zamonaviy islom banklari mahsulotlarni foyda va zararni taqsimlash shartnomalari asosida ishlab chiqadi va foizlardan foydalanishdan qochadi. Islom bank ishi bu foizsiz bank tizimi bo'lib, unda real risklar va aktivlar sheriklik, ijara, qo'shma korxonalar va sotish tizimi bo'yicha shartnoma taraflari o'rtasida taqsimlanadi. Islomiy bank ishi shariatda harom bo'lgan ba'zi operatsiyalarni, masalan, chayqovchilik, qimor o'yinlari va spirtli ichimliklar bilan shug'ullanishga kirisha olmaydi.

Ushbu maqola islom bank tizimida islom shartnoma huquqining vijdonli tamoyili bo'yicha hozirgi munozarani va amaldagi amaliyotini ko'rib chiqishdan iborat.

Olingan tamoyillardan biri vijdonlilik printsipli bo'lib, u islom shartnomasi huquqida adolatni o'rnatadi va riba, chayqovchilik yoki yuqori xavfni o'z ichiga olgan har qanday biznesni taqiqlaydi.

Ushbu maqolaning ikkita asosiy maqsadi islom shartnoma huquqining buyuk e'tiqod tamoyili ehtiyojlarini qondirishda islom banki xizmatlarini etkazib beruvchilarning asosiy rolini tushuntiradi. Tadqiqot islom bank tizimida islom kontrakt huquqining vijdonli tamoyilidagi imtiyozlarni aniqlashga harakat qiladi. Biz yaxshi niyat bilan izlayotgan narsa shunchaki yaxshilik nima ekanligini bilish emas, balki yaxshiroq yashash, adolatli va oqilona bo'lish uchun dinamik va murakkab vaziyatlarda nima bo'lishimiz va nima qilishimiz kerak.

Ushbu maqolaning qolgan qismi quyidagicha tashkil etilgan. Maqolaning ikkinchi qismida islom moliyasi va bank tizimlarining umumiy ko'rinishi, butun dunyo bo'ylab islom bank tizimi hajmi va ko'lami haqida tushuncha va Islom banki tizimining asosiy tamoyillari bilan tanishish kabi adabiyotlar sharhi taqdim etilgan. Uchinchi qismda islom bank tizimidagi vijdonlilik tamoyili, jumladan, vijdonlilik tamoyili tushunchasi, islom bankining vijdonlilik tamoyiliga muvofiqligi, islom bank tizimida adolat nuqtai nazaridan vijdonlilik va inkor sifatidagi vijdonlilik ko'rib chiqiladi. Islom bank tizimida. Nihoyat, yakuniy muhokama maqolaning to'rtinchi qismida keltirilgan.

Musulmonlar uchun Islom shunchaki din emas, balki insoniyatning butun sohasini qamrab oluvchi to'liq koddir. Bu to'liq hayot tarzi va ibodat, e'tiqodlar majmui, keng qonun va iqtisodiy tizim, tijorat me'yori, boshqaruv usuli, oila va jamiyatning xulq-atvori va insoniy va ma'naviyatning umumiyligidir. Shariat islom huquqining yig'indisi bo'lib, u kodlangan shaklda emas, balki rivojlanish, moslashish va keyinchalik talqin qilishga qodir bo'lgan mavhum huquq shaklidir. Shariat ba'zi muayyan bitimlar va ishlarni qamrab oladi va ko'rib chiqadi va ular uchun boshqaruv qoidalarini belgilaydi. Shariat ikkita asosiy manbadan, Qur'on va Sunnatdan va yana ikkita ikkinchi darajali manbalardan, ya'ni Ijmo va Qiyasdan olingan.

Islom bankining vazifasi shariat qoidalariga, ya'ni "Fiqh al-Muamalat" (Islomning tranzaksiya qoidalari)ga rioya qilish bo'lib, asosiy tushunchalar foydani taqsimlash, qo'shma korxonalar, saqlash, lizing va xarajat ortiqcha hisoblanadi. Foyda va zararni taqsimlash va riboni taqiqlash islom bankining asosiy tamoyillari hisoblanadi. Islom shartnoma huquqining asosiy maqsadi din, nasl, hayot, aql va mulkni himoya qilishdir. Islom bank tizimining operatsion metodologiyasi, inqirozlarni boshqarish, ijobiy va salbiy tomonlari bilan bog'liq bir qancha tadqiqotlar mavjud. 2009 yilgi global moliyaviy inqirozdan so'ng, tadqiqotchilarda islom moliyaviy tizimlarini tushunish va o'rganishga katta qiziqish paydo bo'ldi.

An'anaviy banklar sahnada paydo bo'lganda, musulmon jamiyatlari foizga asoslangan operatsiyalardan qochib qutula olmadilar. Shuning uchun musulmonlar islomiy bank tizimini islom ta'limotiga muvofiq shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ldilar. 1963-yilda Misrda birinchi islom banki Islom kredit banki tashkil etildi. Keyinchalik, 1975 yilda Dubay Islom Banki deb nomlangan birinchi xususiy islom banki tashkil etilgan. O'tgan asrda islom banki tizimini rivojlantirish yo'lidagi katta yuksalish 1970 yil 26-28 dekabrda Pokiston Karachi shahrida bo'lib o'tgan islom mamlakatlari tashqi ishlar vazirlarining Islom konferentsiyasidan keyin kuzatildi.

Islom bank tizimini tushunish uchun Islom tafakkuridagi qonun va hokimiyatni bilish juda muhimdir. Islom bank tizimining tamoyillari Islomning huquqiy tafakkuridan kelib chiqqan. Demak, islom bank tizimi to'liq nazariy tuzilmaga ega bo'lmagan holda tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda. 2018-yilda e'lon qilingan hisobotga ko'ra, islom moliya sanoatining jami aktivlari ikki trillion AQSh dollaridan oshgan. Islomning mumtoz manbalarida islom bank tizimining hech bir jihati uchramaydi.

Shunga qaramay, amaliyotchilar islom bank tizimi Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) tomonidan belgilab qo'yilgan uslubga amal qilishini ta'kidlaydilar. Islom bankchiligida hisobning uch turi mavjud: joriy, investitsiya va jamg'arma. Joriy hisob islom va an'anaviy banklarda o'xshashdir. Oldindan investitsiya hisobi, investorlar, kelishilgan nisbatga muvofiq foyda va zararni bo'lishishga rozi bo'lishadi. Jamg'arma

hisobvarag'i savdo, ijara va kapitalga asoslangan xizmatlarni ko'rsatadigan islom banki tizimida yuritiladi. Bu tizimlar islom sug'urtasi (Takaful) va islom obligatsiyasi (sukuk) shaklida ham shakllangan. Islom banklari mablag'larni halollik bilan boshqarishi va islom tamoyillari asosida o'z mijozlari uchun daromadlarni ehtiyotkorlik bilan taqsimlashi talab etiladi.

Musulmonlarga tegishli banklar 1920-1930-yillarda tashkil etilgan, biroq amaliyot odatdagi banklar kabi edi. 1940-1950-yillarda Malayziya va Pokistonda kichik islom banklari tashkil etilgan, biroq birinchi islom banklari 1960-yillarda Misrda, 1970-1980-yillarda Jidda, Dubay va Bahraynda ochilgan. Hozirgi kunda islom banklari 70 ta davlatda faoliyat yuritmoqda. Eron va Sudanda jami bank aktivlarida islom banking 100% gacha ulushiga ega bo'lgan eksklyuziv islomiy bank tizimi mavjud. Biroq, boshqa islomiy mamlakatlarda ikkita islomiy va an'anaviy bank tizimi mavjud. Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika bilan bir qatorda favqulodda o'sish bilan, Islom bank tizimi dunyoning boshqa qismlarida ham rivojlanmoqda, ya'ni Avstraliya, Kanada, Daniya, Bagama orollari, Kayman orollari, Gernsi, Jersi, AQSh, Irlandiya, Lyuksemburg, Buyuk Britaniya, Shveytsariya va Virjiniya orollarida. Suriyadagi Jabal al-Xossda BMTTD Murabaha, Yamanda Hodeibah mikromoliya dasturi, Malayziyada Yayasan Tekun tomonidan Qardhul Hasan, Bank Islam Bangladesh va Bank Rakyat Indoneziya tomonidan boshqariladigan ko'plab shariatga mos bank tizimlari mavjud.

2008 yilda aktivlarning qiymati qariyb 700 milliard AQSh dollarini tashkil etdi va yiliga 15% dan ortiq o'sdi. Shubhasiz, islom bankingi global moliyaning asosiy omiliga aylandi. Islom banklari aktivlarining o'sish sur'ati an'anaviy bank aktivlari 6 foizga nisbatan 111 foizni tashkil etadi. Islom banking soni va hajmining tez sur'atlar bilan o'sishi uning ahamiyati ortib borayotganidan dalolatdir. 2017-yilda islom bank tizimining umumiy qiymati 2,05 trillion AQSH dollarini tashkil etib, tegishli ravishda bank aktivlari, sukuk, islom fondlari aktivlari va Takafulla xizmatlari uchun 1557,5, 399,9, 66,7 va 26,1 milliard AQSH dollarini tashkil etdi. Islom moliya sanoatining barcha tarmoqlari o'tgan yillarga nisbatan faol o'sishni ko'rsatdi.

2. METODOLOGIYA

Butun islom moliya tizimi shariat tomonidan belgilangan bir qancha tamoyillarga asoslanadi. Shariatga ko'ra, bitimlar adolatli, shaffof, aniq va tomonlar uchun foydali bo'lishi kerak (Al-Qur'on 7:85). Demak, bitimlar vijdonan qilingan bo'lishi kerak va g'aror ehtimolidan qochish kerak. Shuni aytib o'tish joizki, Islom qimor o'yinlari va yuqori darajadagi noaniqlik va taxminlar bilan daromad olishning boshqa yorliqlarini o'z ichiga olgan maysir bilan bog'liq barcha operatsiyalarni taqiqlaydi (Al-Qur'on 5:90). Moliyaviy tashkilot ishonchni o'z zimmasiga oladi, chunki Shariatga ko'ra, moliyaviy tashkilot hisob egasi bilan tuzilgan shartnoma orqali moliyaviy xizmatlar

ko'rsatadigan tashkilotdir. Asosan, pul ayirboshlash vositasi sifatida qaraladi, chunki uni tovar sifatida ishlatishning o'zi qiyin

Foizga asoslangan moliyaviy tizim va foizsiz moliyaviy tizim o'rtasida sezilarli farq bor. Foizga asoslangan bank tizimida foiz darajasi har doim oldindan belgilanadi. Foizsiz bank tizimi foydani bo'lishish va bank va tadbirkor o'rtasida ularning alohida hissasi bo'yicha xavf darajasini taqsimlashni rag'batlantiradigan sheriklik yoki qo'shma korxonaga asoslanadi. Ta'kidlash joizki, shariat samarali sarmoya va savdodan olinadigan foydani rag'batlantiradi; biroq, asosiy tashvish oldindan belgilangan foizlar (foyda nomi bilan), chunki bu holda investor noaniq aylanmaga ega bo'ladi.

Islom bank tizimi foiz/riboni harom qilish, ijtimoiy adolat masalalari, qashshoqlikka barham berish va zakotni amalga oshirish kabi muhim masalalarga urg'u beradi, shu bilan birga yaxshi niyat tamoyilini kuchaytiradi. Shariat foizni adolatsizlik va ekspluatatsiya harakati deb hisoblaydi, bu adolat tushunchalari va yaxshi niyat tamoyiliga ziddir

Riboning harom bo'lishining uchta asosiy sababi bor. Birinchi sabab shundaki, bir tovar evaziga ikkinchi tovarga nisbatan yuqori yoki undan ortiq haq olish qarz oluvchilarning ekspluatatsiyasiga olib keladi. Xuddi shunday, riba ham boylikning bir necha kishining qo'lida to'planishiga yordam beradi, bu erkaklarning boshqa erkaklarga bo'lgan tashvishi pasayganligini ko'rsatadi. Ikkinchidan, riba kreditorni dangasa qiladi va kreditorning har qanday mashg'ulot bilan shug'ullanishiga yo'l qo'ymaydi, chunki kreditor har qanday kasbni egallash o'rniga oson bo'lgan foizni oladi. Shuning uchun qarz beruvchi dunyo ishlarining rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan hech qanday harakat qilmaydi. Nihoyat, riba o'zaro hamdardlik, majburiyatlar va yaxshi insoniy munosabatlarning tugashidir, chunki riba amaliyoti qarzni isrof qilishga olib kelishi mumkin

Shariatda haqiqiy, nominal, doimiy, o'zgaruvchan va murakkab kabi har qanday shakldagi foizlar taqiqlangan. Biroq, ba'zi olimlar pulning vaqt qiymatini qabul qilishsa, faqat haqiqiy operatsiyalarga nisbatan, boshqa ba'zi musulmon olimlari pulning vaqt qiymati tushunchasini ta'kidlaydilar. Islomda qabul qilinmaydi. Shariat haqiqiy biznes sheriklarini qo'llab-quvvatlaydi va nominal kreditorlar sifatida hech qanday sarmoyani qo'llab-quvvatlamaydi. Foyda va zarar ularning sa'y-harakatlari, kapital ulushi va ular ko'taradigan xavfning asosidir. Haqiqiy bilim va uning mazmuni tomonlarga ma'lum bo'lishi kerak. Ham an'anaviy, ham islomiy bank tizimi mablag'larni tashqaridan safarbar qilishi mumkin.

Shunga qaramay, islom banki zakot va vaqofdan tashqi moliya manbai sifatida foydalanishi va asosiy ehtiyojlarni qondirishi va kam ishtirok etishini kuchaytirishi mumkin. Boshqa tomondan, an'anaviy bank tizimlari 30% gacha bo'lgan foiz

stavkalari tufayli kambag'allarga kerakli ta'sir ko'rsatadigan tashqi moliya manbai sifatida foizlardan foyda olishlari mumkin. Shariatga ko'ra, ruxsat berilgan qarzga "Qardhul hasan" deyiladi, ya'ni chiroyli qarzdir. Qarzul-hasanda qarz oluvchi faqat asosiy qarzni qaytarish uchun javobgardir. Sadaqa islomiy moliya tizimi bilan bog'liq bo'lgan yana bir atama bo'lib, u kambag'allarning ehtiyojlarini qondirish uchun xayr-ehson sifatida qabul qilinishi mumkin. Islom riboni (foiz) harom qiladi va sadaqani qadrlaydi (Qur'on, 2:276). Biroq, ikkala amaliyot ham haqiqiy ma'noda farq qiladi.

Siddiq, Tablig', Amana va Fathana islomiy moliya tizimining asosi bo'lgan to'rtta asosiy tamoyildir. Siddiq, rost ma'nosini anglatadi, biznes bitimlarida yaxshi niyat tamoyillari, axloq va halollik deb ataladi. Amana, ishonchli degan ma'noni anglatadi, bitimlarda halollik va ehtiyotkorlikning vijdonli tamoyillarini jalb qilish orqali tadbirkor va moliya instituti o'rtasidagi ishonch darajasini ta'minlaydi va saqlaydi. Tablig', etkazish yoki o'rgatish degan ma'noni anglatadi, moliyaviy institutlarning mahsulotlari va xizmatlariga oid aholining xabardorligini doimiy ravishda o'qitish va oshirish bilan bog'liq. Fathana, aql va donolikni anglatadi, bu xavfni kamaytirish va mukofotlarni oshirish uchun professional va raqobatbardosh moliyaviy boshqaruvni saqlashning muhim vositasidir

3. NATIJALAR

Vijdonli atamaning o'zi shartnoma qonunlari bilan cheklanib qolmay, balki mulk huquqi, oila huquqi, meros huquqi va kompaniya qonunchiligi va hatto tartibga soluvchi qonunlar bilan ham bog'liq bo'lgan keng qamrovli tushunchadir. Yaxshi niyatning ma'nolari va amaliyligini ikki xil tarzda tasvirlash mumkin. O'zining ob'ektiv aql-idrokiga ko'ra, vijdonlilik shartnomaviy mansublikni axloqiylashtirish vositasiga o'xshaydi. Subyektiv vositalarda u bitta shartnoma organining noto'g'ri e'tiqodini himoya qilishga va tashqi ko'rinishning oqibatini ta'minlashga qaratilgan. Yaxshi niyatni ob'ektiv va sub'ektiv tushunishdan tashqari, vijdondan operativ foydalanish uning ta'rifidan ko'ra ko'proq ta'sirli va qiziqarli. Demak, vijdonlilikni ma'lum bir funktsiya bilan cheklanib bo'lmaydigan, lekin amalda qo'llanilishi va faktiklik bilan o'rnatilishi kerak bo'lgan vaziyat va muhitga tayanadigan ochiq me'yor sifatida ta'riflash mumkin. Garchi vijdonli me'yorlarning eng qadimgi kiritilishi Rim shartnoma huquqida topilgan bo'lsa-da, u yunonlar tomonidan qattiq takidlangan.

Tarixiy jihatdan shartnoma qonunlarida vijdonlilik tamoyillarining rivojlanishi va o'zgartirilishi aniq Rim huquqi, o'rta asrlar huquqi va so'nggi XIX asrning ta'siri ostida bo'lgan. Rim huquqidagi vijdonlilik normasining funktsiyasi ko'pincha sotuvchining tovarning yashirin kamchiliklarini xabardor qilish, oshkor qilish mas'uliyatining muhimligi sababli oldi-sotdi shartnomasi misolida tasvirlanadi. Islom ulamolari vijdonlilik tamoyillarini shariatda ta'riflanganidek, shartnoma huquqi, oila

huquqi, umumiy huquq, moliyaviy huquq va fuqarolik huquqining asosiy yoʻnalishlari bilan bogʻladilar. Shariat qonuni barcha shartnomalar yoki munosabatlarni ishonch, halollik, ochiqlik, adolat va farovonlik bilan shartlashtirgan.

Oxirgi bir necha yil ichida, tadqiqotchilarning asosiy eʼtibori islom bank tizimidagi axloqiy muammolarga qaratilgan. Biz islom bank tizimida yaxshi niyat tamoyilida izlayotgan narsa nafaqat yaxshilik nima ekanligini bilish, balki yaxshiroq yashash, adolatli va yaxshi boʻlish uchun dinamik va murakkab vaziyatlarda nima boʻlishimiz va nima qilishimiz kerak. Bu musulmonlar uchun hamma narsani qamrab oluvchi amrdirki, Alloh va Uning Paygʻambari (s.a.v.) ularning eʼtiqodlarida, diniy odatlarida va har xil iqtisodiy va tijorat ishlarida yaxshi iymon keltirgan. Tijorat va iqtisodiy bitimlarga kelsak, bu tamoyil xususiy va korporativ tashkilotlarga nisbatan qoʻllaniladi. Islom bankchiligidagi vijdonlilik printsipi, ehtimol, idealizm va maʼnaviyat chorrahasida boʻlib, islom eʼtiqodi tamoyillarida yaxshi eʼtiqod chegaralarini saqlab qoladi va islom bank tizimidagi pasayish va oqimlarga qarshi barqaror kuchdir. Koʻpgina Evropa davlatlari anʼanaviy bank tizimlariga muqobil ravishda oʻz iqtisodlariga xizmat koʻrsatishda bir qator vijdonli tamoyillar, qadriyatlar va ideallar toʻplamiga asoslangan Islom shartnoma huquqini qoʻllashni qabul qildilar. Shunga qaramay, islom bank tizimidagi vijdonlilik tamoyili nafaqat investorlar manfaatlarini, balki bankning oʻzini ham himoya qiladi va odamlarni notoʻgʻri maʼlumot berish, firibgarlik, aldash, johillik, noqonuniy maqsadlarda foydalanish va jamoat tartibiga qarshilik koʻrsatish holatlarini fosh etadi.

Islom dini islom axloqini ideal sifatida qaraydigan axloqiy tizim boʻlib, u orqali qashshoqlikni kamaytirishga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy siyosat toʻrtta islomiy axloqiy tamoyillarga asoslangan: birlik, muvozanat, iroda erkinligi va masʼuliyat. Ushbu odob-axloq qoidalari islom bank tizimini amalda qoʻllashdan oldin baholash uchun yaxshi niyat tamoyili boʻlib xizmat qilishi mumkin. Qashshoqlikdan xalos boʻlish, manfaatni taqiqlash, adolat va kambagʻallarning imkoniyatlarini kengaytirish islom bank tizimi tomonidan qoʻllaniladigan islomiy yaxshi niyat tamoyillarining asosiy maqsadlari hisoblanadi.

Moliyaviy inqirozlar boʻyicha tadqiqot moliyaviy inqirozlarning asosiy sababi sifatida xavf va maʼnaviy ofatlar koʻrsatdi. Moliyaviy institutlardagi inqirozlardan qochishning yagona yoʻli - moliyaviy tizimda investitsiyalar haqida gʻamxoʻrlik va oʻzaro tushunishni taʼminlaydigan yaxshi ishonchni mustahkamlash, omon qolish uchun shaxsiy manfaatlarini kuchaytirish va mustahkamlashdir. Shariat qonuni ushbu qimmatli qogʻozlarni islom bank tizimi orqali taqdim etadi. Shariat tavakkalchilikni boshqa nuqtai nazardan oladi. U oʻta noaniqlikka asoslangan shartnomalar yoki bitimlarga ruxsat bermaydi va uni gʻarar kathiarga havola qiladi. Shartnoma taraflari ichida risklarni taqsimlash islom moliya tizimida ragʻbatlantiriladi. U jalb qilingan

organlar o'rtasida foyda va zararni (boylik asosida ishlab chiqarilgan) bo'lishishiga urg'u beradi. Islom moliya tizimida musharaka va mudoraba xavf va maqsadli miqdorni ishlab chiqarishni boshqarish uchun yaxshi tashkil etilgan tizimlardir. Ushbu ikki tizim moliyaviy shartnomalardagi yaxshi niyat amaliyotlariga juda mos keladi.

Yaxshi niyat hozirgi paytda axloqiy tamoyildan boshqa narsa emas va musulmonlar e'tiqodiga qat'iy to'g'ri keladi. Yaxshi niyat mavhum va keng qamrovli atama bo'lib, u hech qanday yomon niyatsiz yoki boshqalarni aldash istagi bo'lmagan samimiy e'tiqod yoki niyatni o'z ichiga oladi. Islom bank tizimi asosining asosiy maqsadi musulmonlarga an'anaviy bank tizimlariga islomiy axloqiy muqobilik bilan yordam berish va barcha shakl va niyatlarda riboni (foiz) taqiqlashdir. Riboning ta'qiqlanishi ortidagi islom falsafasi shundaki, u kambag'al qarz oluvchilarni moliyaviy inqirozga olib keladi, shu bilan birga bu puldan tijorat maqsadlarida foydalanish bilan bog'liq hech qanday xavfga duchor bo'lmagan kreditorlar uchun ko'proq pul ishlab chiqaradi. Shariat qonunlariga ko'ra, ribaga asoslangan moliyaviy bitimlar adolatsiz, nohaq, va axloqiy jihatdan asossiz. Shunisi e'tiborga loyiqki, nasroniylik, iudaizm, buddizm va hinduizm kabi boshqa e'tiqod tizimlari ham qiziqishni axloqsiz va axloqiy bo'lmagan mashq sifatida ko'rib chiqishga juda mos keladi. Biroq, e'tiqodga asoslangan vijdonli mafkuraga asoslangan ijtimoiy-iqtisodiy tizimning rivojlanishi birinchi marta islom moliya instituti shaklida paydo bo'ldi.

Axloqiy jihatdan islomiy bank tizimi nafaqat aktsiyadorlar, balki butun jamiyat oldida javobgardir. Islomiy axloqiy kuch o'z manfaati uchun jamiyatdan foydalanadigan shaxslar, guruhlar yoki muassasalarning faoliyati yoki xatti-harakatlarini inkor etadi. Zamonaviy iqtisodiy tizim bilan bir qatorda, islom bank tizimi ham axloqiy axloq kodeksini ochib beradi va boylikni yaratish va taqsimlash nuqtai nazaridan iqtisodiy ishlarni olib boradi.

Axloqiy me'yorlarga ijtimoiy sodiqlik islom dinining axloqiy asosiga asoslangan islom bankingining korporativ boshqaruvining o'ziga xos xususiyatidir. Yaxshi niyat asosan adolatli muomala standarti bilan bog'liq bo'lib, u qanchalik moslashuvchan va keng bo'lsa ham, mezbon davlatga investorlar va ularning investitsiyalariga adolatli va adolatli munosabatda bo'lishi kerak va bu sezilarli darajada yaxshi niyatni anglatadi.

Islom moliya tizimining eng muhim va asosiy xususiyati ijtimoiy-iqtisodiy adolat, adolat va uning jamiyatga g'amxo'rlik qilish va umumbashariy resurslarni asrab-avaylash orqali kelajak avlodlar farovonligi oldidagi o'zgarmas majburiyatlaridir. Qur'onida turli o'rinlarda musulmonlarga moliyaviy bitimlar va shartnomalarda adolatni saqlashlari haqida aytilgan (Qur'on, 8:55; 11:85). Islom moliya tizimining vijdonli tamoyillarining oqilonaligi shundaki, boylikni adolatli va xolis ravishda to'plash/taqsimlashga asoslangan bank tizimini qo'llash va shuning uchun jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy muvozanatni saqlash kerak. Bu mansabidan qat'i

nazar, barcha shaxslar o'rtasida ijtimoiy-iqtisodiy adolatga erishish yo'lidir. Ibn Taymiya (vaf. 1328), Taniqli islom olimi xuddi shu ma'noda shunday degan: *“Demak, hamma narsaga va hammaga nisbatan adolat hamma uchun farz, adolatsizlik esa hamma narsaga va hammaga haromdir. Musulmongami, g'ayrimusulmongami, hatto zolimgami, zulm joiz emas.”*

Rahm-shafqatdan qattiqqo'llikka, adolatdan zulmga, donolikdan ahmoqlikka va farovonlikdan qashshoqlikka o'tadigan har qanday narsa islom bank tizimiga hech qanday aloqasi yo'q. Islom bank tizimining asl maqsadi investorlar va banklar o'rtasida adolat o'rnatish va barcha manfaatdor tomonlarni vijdonlilik tamoyilisiz amalga oshirib bo'lmaydigan har qanday adolatsizliklardan himoya qilishdir. Islom bank tizimi biznes bitimlarini kuzatib boradi va adolat va haqiqatga asoslangan kengroq axloqiy va ijtimoiy tashvishlarni ilgari suradi. Investorlarni jalb qilish va ishonchni mustahkamlash uchun islom bank tizimi islom shartnoma huquqining vijdonlilik tamoyiliga katta ustuvorlik beradi. Adolat, ishonch va ishonch, vijdonli tamoyilga asoslangan islom bankchiligiga xosdir va hamkorlik tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bundan tashqari, foyda va zararni taqsimlash foizlarga asoslangan tizimga qaraganda resurslarni yanada maqbul va samarali taqsimlashga olib kelishi mumkin. Bu islom banki va investor o'rtasida adolatni ta'minlaydi.

Shariat qonunchiligi boshqaruv tizimini turli kuzatuvchilar va nazorat vositalari bilan yaxshi niyat tamoyillariga asoslangan holda belgilaydi. Islom boshqaruv tizimi rejalashtirish, amalga oshirish, tashkil etish, etakchilik, monitoring, baholash va niyatlarni o'z ichiga olgan turli parametrlarning korrelyatsiyasi bilan ishlaydi. Bu yetti element islom yurisdiksiyasida ishlaydigan barcha boshqaruv tizimlari uchun majburiydir. Hisbah islomiy boshqaruv tizimining muhim shakli bo'lib, u shaxslar, odamlar guruhlari, biznes masalalari va jamiyatni kuzatuvchi monitoring tizimiga ishora qiladi. Boshqaruv tizimini tiyishdan tashqari, Hisbahning asosiy afzalligi yuksak axloqiy va axloqiy qadriyatlarga asoslangan jamiyatni rivojlantirish va yomon ishlardan saqlanishdir. Hisbah islomiy moliyaviy tizimlarda yaxshi niyat amaliyotining yuqori samarali vositasidir.

Islom bank tizimi bozorda o'zboshimchalik bilan manipulyatsiya qilinmasligini ta'minlaydi, xo'jalik operatsiyalarida halollik va to'g'riligini tekshiradi, jamiyat manfaatlariga zarar yetkazadigan har qanday tadbirkorlik faoliyatining oldini oladi, ijtimoiy-iqtisodiy adolat va inson farovonligini tartibga soladi. Islom banking maqsadi shariat belgilagan adolatli va muvozanatli jamiyatni yaratishdir. Bitimga aloqador har bir kishi ongli qarorlar qabul qiladi va aldanmaydi yoki chalg'itmaydi. Islom moliya tizimi foyda va zararni jalb qilingan organlarga ularning hissasiga mutanosib ravishda adolatli taqsimlash muhitini ta'minlovchi tenglik tamoyiliga juda mos keladi. Adolat tamoyili mukammal ishlamas, tizimda noaniqlik

kuchayadi, bu esa ushbu tizimning vayron bo'lishi va vayron bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Islom shartnoma huquqining dastlabki manbasi Qur'onning nozil qilingan oyatlari orqali ayon bo'ladi: *“Ey imon keltirganlar! (Barcha) farzlarni bajaring”* (Ma'bad surasi, 1-oyat); *“Allohning ahdigira kirganingizda vafo qiling va qasamlaringizni mustahkamlaganingizdan keyin buzmay”* (Qur'oni Karim, 16:91).

Islom bankchiligida vijdonlilik tushunchasi vijdonlilik printsipli deb ataladigan, ularning manbalaridan qat'i nazar, qonuniy majburiyatlarni bajarish va yaratishni tartibga soluvchi to'siqlar, beparvolik yoki huquqni suiiste'mol qilish mazmunini o'z ichiga olgan insofdan kengroqdir. Islom banki investitsiyalarni to'xtatishning ahamiyatini tasdiqladi va investitsiyalarga adolatli va adolatli munosabatda bo'ladi. Agar estoppel moddiy majburiyatning asosi sifatida ta'qib qilinsa, ishonch asosan adolatli va adolatli muomala standartida topiladigan izchillik printsipliga asoslanadi. Estoppel, Islom bank tizimida, da'vo yoki himoya asosi sifatida ishlashi mumkin. Islom bankchiligida vijdonan buzilish investitsiyalarni noqonuniy sotib olish bilan bog'liq, shuning uchun firibgar xatti-harakatlar va korrupsion amaliyotlar to'g'risidagi da'vo, agar to'g'ri isbotlangan bo'lsa, investitsiya sudining xavfsizligini va shu bilan yurisdiksiyasini rad etadi. Islom bank tizimida estoppel sud oldida boshqa tomon tomonidan ilgari bergan fakt bayonotining haqiqatni inkor etishini taqiqlovchi dalil qoidasi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

Estoppel - bu va'daga nisbatan adolatsizlikning oldini olish va kelishuv va huquqbuzarlik o'rtasidagi tafovutni bog'lash uchun ishlab chiqilgan vijdondan kelib chiqqan printsiptir. Ispaniya Fuqarolik kodeksining 7-moddasida shunday deyilgan:

1. *Huquqlar vijdonlilik talablariga muvofiq amalga oshirilishi kerak.*
2. *Qonun huquqlarni suiiste'mol qilishni yoki ularni g'ayriijtimoiy amalga oshirishni qo'llab-quvvatlamaydi. Muallifning niyati, maqsadi yoki amalga oshirilayotgan holatlar tufayli huquqni amalga oshirishning odatiy chegaralaridan oshkora oshib ketadigan, uchinchi shaxsga zarar yetkazadigan har qanday harakat yoki harakatsizlik tegishli tovon to'lanishiga sabab bo'ladi. bunday suiiste'mollikning davom etishiga to'sinlik qiluvchi sud yoki ma'muriy choralar ko'rish.*

Huquqni suiiste'mol qilish yoki uni buzuvchi faoliyatni istisno qilish umumiy huquq kodeksi sifatida vijdonlilikning sof me'yoriy ahamiyati hisoblanadi.

4. XULOSA

Islom bank ishi akademiklar va amaliyotchilarning katta e'tiborini tortdi. Islom bank ishi so'nggi paytlarda global inqirozga ma'lum darajada chidamliligini ko'rsatgan an'anaviy tizimlarni butunlay almashtirishning mumkin bo'lgan variantidir. Islom moliya tizimi real iqtisodiyot bilan bog'liq bo'lganligi sababli noaniqlik darajasi an'anaviy bank tizimiga nisbatan pastroq bo'ladi. O'z e'tiqodiga rioya qilishga

intilayotgan musulmon aholining islomiy bank tizimlarini qabul qilish darajasidan tashqari, bu tizim musulmon bo'lmaganlar tomonidan ham ma'qullanadi. So'nggi ikki yildagi moliyaviy hisobotlar jahon moliya institutlarida islom bank tizimi istiqbolli o'sishini ko'rsatdi.

Amaldagi bank qonunining jimjimador xususiyati shundaki, u bank biznesi va mahsulotlarining tabiatini/qismlarini ham ifodalaydi. Qonun nafaqat moliya institutlari amalga oshirishi mumkin bo'lgan operatsiyalarni ko'rsatibgina qolmay, balki ular ishtirok etishi mumkin bo'lmagan operatsiyalarni ham tasniflaydi. Masalan, klassik bank qonuni moliya institutlarining tovar savdosida ishtirok eta olmasligini yoki o'zlari foydalanadigan narsalardan boshqa mulkni o'zlashtira olmasligini belgilashi mumkin. Shariatga asoslangan shartnoma qonunlarining kiritilishi islom bank huquqini rivojlantirish uchun muhim talab hisoblanadi. Islom moliya institutlarining mahsulotlari real mahsulot va xizmatlar bilan o'zaro aloqalarni o'z ichiga olganligi sababli, ushbu tashkilotlarga bitimlar, lizing va investitsiya amaliyotlarini amalga oshirish uchun maxsus qonun taklif qilishi kerak.

Kontseptual jihatdan, ikki tizim o'rtasidagi asosiy farq xavfni taqsimlashdir. Islom bank tizimi an'anaviy bank tizimida riskni investor va bank o'rtasida taqsimlaydi; butun risk printsiplial jihatdan bank zimmasiga tushadi. So'nggi paytlarda bank tizimlarida vijdonlilik tamoyiliga talab ortib borayotganligi sababli, ko'plab mamlakatlar islom bank tizimining turli xil o'zgartirilgan versiyalarini ishga tushirdilar. Ham an'anaviy, ham islomiy bank tizimi mablag'larni tashqaridan safarbar qilishi mumkin. Shunga qaramay, islom banki zakot va vaqofdan tashqi moliya manbai sifatida foydalanishi va asosiy ehtiyojlarni qondirishi va kam ishtirok etishini kuchaytirishi mumkin. Boshqa tomondan, an'anaviy bank tizimlari 30% gacha bo'lgan foiz stavkalari tufayli kambag'allarga kerakli ta'sir ko'rsatadigan tashqi moliya manbai sifatida foizlardan foyda olishlari mumkin.

Islom bank tizimidagi vijdonlilik tamoyili nafaqat investorlarning, balki bankning o'zini ham himoya qiladi. Bundan tashqari, u nafaqat aksiyadorlar, balki butun jamiyat oldida javobgardir. Unda odamlarning bilimsizligi, noqonuniy maqsadi, jamoat tartibiga qarshiligi tufayli noto'g'ri ma'lumot berish, firibgarlik, aldash va ulardan foydalanish holatlari fosh etiladi. Islom bank tizimidagi vijdonlilik haqiqiy biznes hamkorlarni qo'llab-quvvatlaydi va biron bir aniq tomolni qo'llab-quvvatlamaydi.

Islom dini to'rtta axloqiy tamoyilga asoslanadi: birlik, muvozanat, iroda erkinligi va mas'uliyat. Ushbu odob-axloq qoidalari islom bank tizimini amalda qo'llashdan oldin baholash uchun yaxshi niyat tamoyili bo'lib xizmat qilishi mumkin. Islom bankchiligidagi vijdonlilik tamoyili "moliyaviy inqirozlarning asosiy sabablaridan biri" bo'lgan tranzaksiyalarda foiz va leveraj va spekuliyativ moliyaviy faoliyatni taqiqlashga asoslanadi va qonuniy va adolatli foyda keltiradigan tadbirkorlik

faoliyatini rag'batlantiradi. Islom bankchiligida har doim moliyaviy oqim va unumdorlik o'rtasida yaqin aloqa mavjud bo'lib, u yuqori darajadagi shaffoflik va oshkoralikni, nazorat va muvozanatni talab qiladi.

Islom bank tizimidagi vijdonlilik tamoyili nuqtai nazaridan islom ulamolari tomonidan ba'zi masalalar hal qilinishi kerak. Birinchidan, musulmon aholining umumiy aholi soniga nisbati oshgani sayin islom banklariga talab ham ortadi. Islom banki hali o'zining dastlabki yillarida va xalqaro moliyaning juda kichik qismini tashkil etadi. Ikkinchidan, islom banki faoliyatida uzoq yo'l bor. Xavf shundaki, islom bank tizimi o'zining tabiati va islomiy vijdonlilik tamoyiliga ko'ra, to'liq nazariy tuzilmaga ega bo'lmagan holda tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda. An'anaviy bank tizimi operatsion standartlar nuqtai nazaridan nazorat qilish qoidalari va qoidalari bilan sinxronlashtirilgan bo'lsa-da, islom moliya institutlari uchun hozirgacha muvofiqlashtirilgan va tasdiqlangan standartlar mavjud emas. Ikkala qo'llab-quvvatlovchi tizimning kapital tuzilmalari o'rtasida katta farq bor. Bu muammoni tushunish va shariatning vijdonli tamoyillariga asoslangan markazlashgan bank qonunchiligini ishlab chiqish va butun islom moliya institutlari yoki banklarida bir xil darajada qo'llash muhimdir. Uchinchidan, islom bank tizimida shartnoma bo'yicha nizolarni hal qilish bosqichida ko'p hollarda sudyalarda muhim tajribaga ega emaslar. Ta'kidlanishicha, islomiy bank ishi bo'yicha nizolar o'ziga xos xususiyatga ega bo'lgani uchun sudyalarda hay'ati islom shartnoma huquqining vijdonlilik tamoyili sohasidagi mutaxassislardan iborat bo'lishi kerak. To'rtinchidan, kelgusi tadqiqotlar uchun biz musulmon va musulmon bo'lmagan boshqaruvchilar kengashining islom bank tizimidagi vijdonlilik tamoyilini tushunish darajasi bo'yicha tadqiqotlar o'tkazishni tavsiya qilamiz. Bu tushunish darajasi past bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, din bank faoliyatiga ta'sir qilmaydi. Biroq, musulmonlar ham, musulmon bo'lmaganlar ham bir xil darajada malakali bo'lishlari mumkinligini inkor etib bo'lmaydi. Beshinchidan, ushbu tadqiqot nashr etilgan tadqiqot maqolalariga asoslangan va empirik tadqiqotni o'z ichiga olmaydi. Shuning uchun bu tadqiqot islom bank tizimini an'anaviy bank tizimlari yoki boshqa diniy mafkuralar, ta'limotlar va tizimlar bilan qiyosiy o'rganish bo'lmagani uchun ham ko'lami cheklangan bo'lib, ularga e'tibor qaratish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Ahmadjonov, A Abdullayev, M Mamayusupov, O Umarjonov. (2021). Raqamli iqtisodiyotda boshqaruv muammolari. Science and Education, 2(10), 636-642.
2. AA, Mulaydinov Farkhod Muratovich. (2021). RAQAMLI IQTISODIYOT TUSHUNCHASI, AFZALLIKLARI VA AMALIY AHAMIYATI. АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА

ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯЛАРНИНГ ЗАМОНАВИЙ МУАММОЛАРИ ВА
ЕЧИМЛАРИ ОНЛАЙН РЕСПУБЛИКА ИЛМИЙ-ТЕХНИК АНЖУМАНИНИНГ
МАЪРУЗАЛАР ТЎПЛАМИ, 2 (6), 794

3. A Abdullaev. (2021). RAQAMLI IQTISODIYOT - KADRLAR
TAYYORLASHNING DOLZARB MASALALARI. Ushbu maqolada raqamli
iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari, uning ...

4. Akhmadjonov, A Abdullayev, A Abdupattayev, M Sultonov. (2021). ISLAMIC
BANKING MANAGEMENT, ASSETS AND LIBILITIES. Scientific progress, 2 (6),
1525-1532.

5. M Mamadjonov, A Abdullayev, I Abdurahmonov, A Mamadaliyev. (2021).
CHALLENGES OF MANAGEMENT IN THE DIGITAL ECONOMY. Scientific
progress, 2 (6), 1533-1537.

6. MMQ Tojiyeva, AAU Abdullayev. (2021). THE USE OF MODERN
TECHNOLOGIES IN STATISTICAL DATA COLLECTION. Asian Journal of
Multidimensional Research 10 (12), 250-254.

1. Akhmadjonov, A Abdullaev, B Umarjonov, M Shamsiddinov. (2021). ISLOM
MOLIYASINING XUSUSIYATLARI. Scientific progress 2 (8), 634-638.

2. Akhmadjonov, A Abdullaev, S Yusupov, J Anvarov. (2021). ISLOM
BANKCHILIGIDAGI XAVF. Scientific progress 2 (8), 639-642.

3. Akhmadjonov, A Abdullaev, S Karimova, F Solijonova. (2022). [Jahon savdo
tashkiloti boshqaruv tizimi](#). Scientific progress 3 (2), 343-347.

4. Akhmadjonov, A Abdullaev, J Anvarov, S Ismoilov. (2022). [ISLOM MOLIYASI](#).
Scientific progress 3 (2), 45-47.

5. Akhmadjonov, A Abdullaev, M Shamsiddinov, B Umarjonov. (2022). [ISLAMIC
FINANCE](#). Scientific progress 3 (2), 48-50.

7. A Abdullaev. (2022). [BOBUR VA BOBURIYLAR SULOLASINING JAHON
SIVILIZATSIYASINING YANGILANISHIGA QO'SHGAN HISSASI](#). NEW
RESEARCH ON THE WORKS OF ALISHER NAVOI AND ZAHIRUDDIN
MUHAMMAD BABUR 1 ...

8. A Akhrorjon. (2022). [Reasons, problems and consequences for the accession of the
Uzbek eanomy to the WTO](#). International scientific conference "Topical issues of the
economy in modern ...

9. A Akhrorjon, A Oybek. (2022). [Danger in Islamic Banking](#). International scientific
conference "Topical issues of the economy in modern ...

10. A Akhrorjon, A Oybek. (2022). [Characteristics of Islamic Finance](#). International
scientific conference "Topical issues of the economy in modern ...

11. A Akhrorjon. (2022). [Uzbekistan and the World Trade Organization management system](#). International scientific conference "Topical issues of the economy in modern ...
12. A Abdullaev. (2022). [O'ZBEKISTON IQTISODIYOTI UCHUN JSTGA A'ZO BO'LISH SABAB MUAMMO VA NATIJALARI](#). RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA TA'LIM ISTIQBOLLARI 1 (2), 113-121
13. A Akhrorjon, K Zumradkhan. (2022). [THE IMPACT AND RESULTS OF MEMBERSHIP OF THE WTO ON THE EDUCATION SYSTEM](#). Educational Research in Universal Sciences 1 (5), 24-32
14. ZMQ Keldiboyeva, AAOGL Abdullaev. (2022). Inklyuziv ta'limga bo'lgan ehtiyojlar va sabablar, inklyuziv ta'limga jalb qilish. Science and Education 3 (11), 704-711
1. Akhmadjonov, A Abdullaev, A Ubaydullayev, I Omonov, ... (2022). ISLOM BANKI VA AN'ANAVIY BANKLAR O 'RTASIDAGI FARQLAR. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 2 ...
15. ZMQ Keldiboyeva, AAOGL Abdullaev. (2022). Inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabatlar va sabablar, inklyuziv ta'limga jalb qilish. Fan va ta'lim 3 (11), 704-711.
16. A Oybek, A Abdullaev, X Mavlonbekov, Z Sharifjonov. (2023). ISLOM MOLIYASIDA MUSHORAKA SHARTNOMASI. Umumjahon fanlari bo'yicha ta'lim tadqiqotlari 2 (1), 593-599
17. B Turanboyev, A Abdupattayev, A Abdullaev. (2023). [INFLYATSIYANING QIMMATLI QOG'OZLAR DAROMADIGA TA'SIRI](#). Yosh tadqiqot Jurnal 2 (2), 88-100
18. B Turanboyev, A Abdullayev. (2023). DAVLAT, KORXONA VA TASHKILOTLAR BYUDJETINI TO 'G 'RI TAQSIMLASH TENDENSIYALARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 3 ...